

R (08)

Rodis

JOURNAL OF MEDIEVAL
AND POST-MEDIEVAL
ARCHAEOLOGY

www.documentauniversitaria.media/rodiss
2025 | ISSN: 2604-6679

CR

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement
Universitat de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la URS
Cambra de Comerç

Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology
Editorial staff, objectives of the journal and instructions for authors and editorial policy:
<https://www.documentauniversitaria.media/rodis/index.php/rodis/index>
Contact: cat.rosesarqueologia@udg.edu

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

- © cover picture: Torre de la vila medieval de Roses (CRAPA).
- © texts and figures: authors.
- © edition: Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològics, Documenta Universitaria.

ISSN: 2604-6679

DOI: [10.33115/a/26046679/8](https://doi.org/10.33115/a/26046679/8)

Girona, 2025

ESTUDI DELS MATERIALS CERÀMICS DE LES CAMPANYES D'EXCAVACIÓ DELS ANYS 1946 I 1947 AL «CASTRUM» DEL PUIG DE LES MURALLES DE PUIG ROM

STUDY OF ARCHAEOLOGICAL MATERIALS FROM
EXCAVATION CAMPAIGNS IN 1946 AND 1947 IN THE
«CASTRUM» OF PUIG DE LES MURALLES DE PUIG ROM

Marc Soler López

Arqueòleg autònom
<https://orcid.org/0009-0005-9560-1224>
marcsoler01@gmail.com

HOW TO CITE (APA STYLE):

Soler, M. (2025). Estudi dels materials ceràmics de les campanyes d'excavació dels anys 1946 i 1947 al «castrum» del Puig de les Muralles de Puig Rom. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, 8, 28-43. https://doi.org/10.33115/a/26046679/08_02

HOW TO CITE (ISO STYLE):

Soler, M. Estudi dels materials ceràmics de les campanyes d'excavació dels anys 1946 i 1947 al «castrum» del Puig de les Muralles de Puig Rom. *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*. 2025, no 8, p. 28-43. https://doi.org/10.33115/a/26046679/08_02

The texts and images published in this work are subject - unless otherwise indicated - to a Creative Commons Attribution (by) or CC by license. The full license can be found at <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en>

© 2025 | © Content: Marc Soler López | © Edition: Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològics, Documenta Universitaria

RESUM

A partir de la revisió dels materials arqueològics recuperats en les excavacions arqueològiques dutes a terme per Pere de Palol al jaciment del Puig Rom de Roses entre els anys 1946 i 1947, es vol intentar actualitzar l'estudi dels materials trobats traçant les principals característiques de les ceràmiques a nivell tipològic i formal permetent-nos ajudar a acotar millor la cronologia del poblat.

PARAULES CLAU

ceràmiques, Puig Rom, tardoantiguitat

ABSTRACT

One of the great problems posed by the study of the Puig Rom site is the limited amount of ceramic materials it has yielded, and this fact is especially relevant in the oldest excavations, materials that were used at the time to establish the chronology of the site. Based on the review of the archaeological materials recovered in the archaeological excavations carried out by Pere de Palol at the Puig Rom site in Roses between 1946 and 1947, we want to try to update the study of the materials found, tracing the main characteristics of the ceramics at the typological and formal level and that this helps us to better limit the chronology of the settlement. The aim is to shed some more light on the materials that came out almost seventy years ago, as they have never been studied.

1. OBJECTIU I ANTECEDENTS

El treball que es presenta a continuació pretén ser un estudi aprofundit dels materials ceràmics que es varen recuperar en les excavacions dels anys 1946 i 1947 al jaciment de Puig Rom (Roses, Alt Empordà), sota la direcció del Dr. Pere de Palol.

La voluntat és aportar una mica més de llum al coneixement dels materials que varen sortir ara fa gairebé setanta anys, ja que no es trobaven estudiats totalment. El mateix Pere de Palol va fer un primer estudi sobre els materials, publicat en un petit article. En aquesta publicació Palol presentava els primers resultats obtinguts, però ja deixava clar que era un estudi primerenc a l'espera de noves campanyes d'excavació (Palol 1952, 180-181) que no es varen dur a terme fins moltes dècades més tard¹. L'any 1997 J. M. Nolla i J. Casas varen fer un estudi sobre les tipologies ceràmiques (Nolla i Casas 1997) i a l'any següent J. M. Nolla va publicar un article sobre els vidres del *castrum* (Nolla 1998). No va ser fins al 2004 quan Pere de Palol va publicar una monografia sobre Puig Rom on exposava els principals materials recuperats en les seves campanyes d'excavació, on va publicar molt acuradament els metalls i objectes lítics, però per la ceràmica es basava en l'estudi de Nolla i Casas (Palol 2004). Tot i que en l'article del 1997 hi ha exposades les principals formes i tipologies, avui dia encara manca un inventari complet de tota la ceràmica. És per aquest motiu que s'ha decidit fer un inventari de tots els materials ceràmics que es conserven als fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya —Girona, per a poder fer un estudi en conjunt dels materials que es conserven i arribar a establir una cronologia tan acurada com sigui possible de la vida del *castrum*.

2. LOCALITZACIÓ I BREU HISTÒRIA DE LA RECERCA

El jaciment arqueològic de Puig Rom es troba al cim d'un puig conegut popularment amb el mateix topònim, nom que li proporciona la seva punta plana, roma, als contraforts de la serralada de Rodes, al terme municipal de Roses (Alt Empordà). Situat molt a prop del mar Mediterrani, però amb un fort desnivell, el punt més alt del turó es troba a 188 m.s.n.m. Des d'aquest cim es té una visió panoràmica de la major part del territori, proporcionant un extens domini visual de la plana de l'Empordà, el golf de Roses i de part de la serra de Rodes, convertint-lo en un punt estratègic de defensa i control de la zona. També és un lloc fàcilment defensable a causa de la seva abrupta orografia perquè des dels costats de tramuntana, llevant i ponent és gairebé inaccessible pels forts desnivells i penya-segats i tan sols és accessible per la part de migdia. És en aquesta part més accessible on l'existència d'una muralla era ben visible i identificable des d'abans de les primeres excavacions arqueològiques tot i l'alteració del terreny per la construcció de feixes de vinya en època moderna, motiu pel qual històricament al puig també se l'ha anomenat *castrum* o Puig de les Muralles (Palol 2004; Subías et al. 2020b).

Si mirem la història de les excavacions a Puig Rom, trobem que en un diari de l'Institut d'Estudis Catalans escrit per Pere Bosch Gimpera el 10 d'octubre de 1916, hi deixa unes breus anotacions on diu:

«per invitació del Dr. Federich Rahola a Josep Puig i Cadafalch, el firmant en companyia del Sr. Emili Gandia, va fer una excursió a Roses amb l'objecte de cercar el

¹ En el moment de redactar aquest estudi hi ha un projecte de recerca de la Universitat Rovira i Virgili dirigit per les doctores Eva Subías i Dolors Codina (Subías i Codina 2022; 2024).

lloc a on poguéss haver estat la colònia grega. [...] Per indicació del Sr. Sabaté es visita el turó de Puig Rom al N. E. de Roses, sobre el far. Tot el cim està creuat de marges, gran part d'aquests marges són moderns, però semblen fets aprofitant pedres més velles i alguns trossos podrien ser vells. En aquests l'aparell és irregular i les pedres grolleres. En alguns llocs s'hi veuen una mena d'espitlleres o petites finestres» (Palol 2004, 11).

Amb aquestes notícies, l'any següent la Junta de Museus de Barcelona va encarregar a Joaquim Folch i Torres una exploració arqueològica de part del Cap de Creus, on s'inclouia l'estudi del *castrum*. El 18 de juny de 1917 es va iniciar la primera campanya d'excavacions arqueològiques al poblat de Puig Rom (Palol 2004, 13-14) i, tot i que mai es varen publicar els resultats, sí que es conserva el diari d'excavacions on es diu que els treballs es van començar per la part sud i est del perímetre emmurallat i que l'interior del poblat estava molt alterat per la construcció de feixes de vinya modernes. A Folch i Torres sobretot li interessava l'estudi de les muralles, però també va excavar i deixar al descobert diverses estructures a la part interna del poblat. Va descobrir una possible porta d'accés al recinte i va deixar escrit que la muralla estava feta amb dos paraments de grans blocs de pedra, un per la cara interna i l'altre per l'externa, reomplerts amb pedruscall i que pel parament intern hi van poder identificar restes del que semblava un arrebossat de calç).

Cal tenir present que Folch i Torres es pensava que estava excavant un assentament dels darrers temps prehistòrics i no va ser fins al 1945, quan Pere de Palol va visitar el Puig Rom i va poder revisar els diaris d'excavacions del 1917 i, a partir de les descripcions, dibuixos i inventaris dels materials dels diaris de Folch i Torres, va adonar-se que, en contra del que es creia fins aquell moment, podria tractar-se d'un jaciment d'època visigòtica (Palol 1952). Amb aquest incentiu va proposar a Lluís Pericot, Comissari d'Excavacions de la Província de Girona, una nova campanya d'excavacions per a poder aprofundir en l'estudi del poblat i determinar-ne millor la cronologia. Així, la primera campanya dirigida per Pere de Palol es va portar a terme del 12 de setembre al 23 de desembre de 1946 i la segona i última es va fer entre el 13 de novembre i el 20 de desembre de 1947 (Palol 2004, 26-43).

L'excavació de 1946 va començar-se just a l'espai situat a continuació de la part excavada el 1917 per poder descobrir més estructures internes i ampliar la planimetria del jaciment, però sense redescobrir la part ja oberta l'any 1917 perquè es trobava força bruta de vegetació i el que interessava era trobar estrats intactes i poder establir una cronologia més precisa. Amb l'excavació a l'oest de la part sud de l'interior del poblat i la neteja superficial del terreny i de la muralla es va posar al descobert l'entrada principal al recinte, el marxapeu de la porta i les dues torres que flanquejaven l'entrada per la part externa (Palol 2004, 28-30). Tal com ja deia Folch i Torres, la muralla estava feta a partir de dos paraments, un intern i un altre extern fets de blocs de pedra seca i on en alguns trams formava una disposició que recordava a la de l'*opus spicatum*. El seu interior estava reomplert amb pedruscall i per la cara interna de la muralla es va descobrir alguna resta de calç que fa pensar que tindria alguna mena d'arrebossat. La torre oest estava feta al mateix moment que la muralla, amb la mateixa tècnica constructiva i ambdues estructures entrelligades, i la torre est es va construir posteriorment, amb la mateixa tècnica constructiva però amb els murs adossats a la muralla (fig. 1).

Resseguint el traçat intern de la muralla des de la porta d'entrada descoberta cap a l'oest es varen posar al descobert un total de 10 cambres delimitades per murs de pedra seca d'uns 0,50m d'ample de mitjana i, tot i el mal estat de conservació, les estructures seguien un cert urbanisme ordenat (Palol 2004, 30-34). Les cambres semblaven dibuixar diverses unitats d'hàbitat formades en gran part per dues cambres, una adossada a la muralla i l'altra annexa al nord i que donarien a un possible carrer paral·lel al traçat

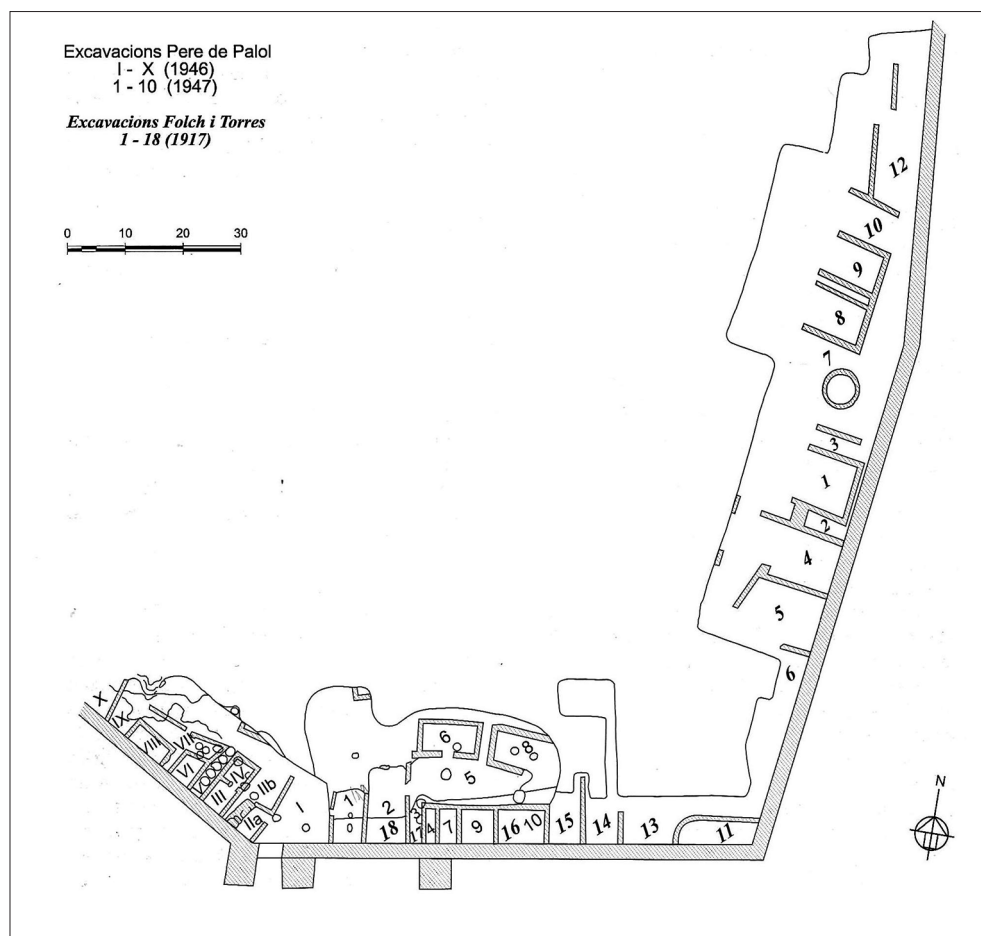

Fig. 1. Planimetria de les estructures descobertes per Folch i Torres i Pere de Palol. Extret de: (De Palol 2004, 40).

de la muralla perquè al nord d'aquesta segona filera d'estructures s'hi va trobar una zona sense construccions. En aquesta mateixa zona Palol també diu que es va identificar una estructura que semblaria correspondre a un possible contrafort per la part interna de la muralla, just a l'esquerra de la porta d'entrada (Palol 2004,30).

També cal destacar la descoberta d'un conjunt nombrós de sitges (Palol 2004, 34-35). Folch i Torres va excavar part de la muralla, diverses cambres i un pou, però no hi va identificar clarament cap sitja, segurament per dur a terme una excavació més superficial i no arribar fins a la roca natural. En canvi, en la campanya de 1946 ja s'hi varen descobrir un conjunt de 15 sitges repartides per la majoria d'estances descobertes aquell mateix any. No tenien una distribució clara, però sí que és destacable que no se'n va trobar cap als àmbits adossats a la muralla, concentrant-se sobretot a l'espai V i a les habitacions IIb, IV i VII.

La campanya d'excavacions de l'any següent es va centrar a excavar les habitacions situades a l'altra banda de la porta d'entrada (Palol 2004, 39-43). Gran part ja excavades per Folch i Torres, es va ampliar la cala cap al nord per intentar descobrir més estructures que ajudessin a definir l'urbanisme del poblat i també es va excavar tota l'esplanada d'entrada. Es va poder constatar que l'espai obert davant de l'entrada era un espai més aviat irregular, tan sols definit pels murs de les estances de dreta i esquerra de la porta. Cal tenir present que aquí s'hi conservava molt poca estratigrafia i això va perjudicar la conservació de possibles estructures en aquesta zona. Pel que fa a la resta de l'excavació, a les estances ja descobertes per Folch i Torres es va arribar fins a la roca mare, que eren les que conservaven millor els murs per trobar-se adossats i protegits per la cara interna de la muralla, i també s'hi varen poder identificar diverses

sitges. Finalment, l'ampliació de la cala cap al nord va posar al descobert una segona filera de cambres i la cantonada d'una molt probable estança encara més al nord.

Així doncs, l'excavació de 1947 semblava confirmar el que ja es va començar a intuir en la campanya de l'any anterior. El poblat estaria distribuït per una primera filada d'estances adossades a la muralla i amb l'accés segurament situat a l'altre extrem, obert a un carrer paral·lel al traçat de la muralla, tant per la part est com oest de la porta d'entrada. A continuació, hi hauria una segona filera d'estances i, amb el descobriment dels últims dies de campanya d'una cantonada a la part més al nord de la cala, semblaria dibuixar-s'hi un segon carrer i una tercera filada d'estances, tot i que s'hauria hagut d'ampliar l'excavació per a poder confirmar-ho.

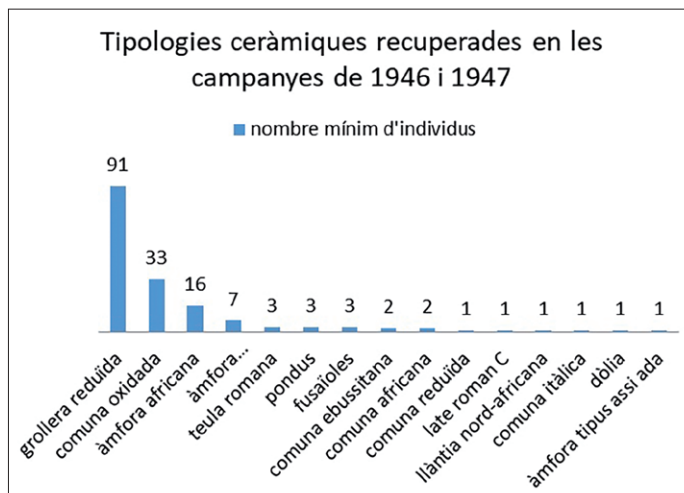
Amb l'estudi de totes les estructures identificades tant per Folch i Torres com per Pere de Palol va ser possible identificar-ne com a mínim dos moments d'ocupació. El primer estaria format per un conjunt de sitges que, tot i no recuperar-ne gairebé cap material, serien del primer moment perquè algunes es trobaven a sota d'alguns murs que, quan les sitges s'obriessin, comprometria molt l'estabilitat d'aquests i això fa que fos incompatible el funcionament de les dues estructures a la vegada. Altres sitges tan sols conservaven la base, cosa que fa pensar que varen ser arrasades en algun moment per a construir-hi a sobre. Al segon moment correspondria segurament tota la trama urbana descoberta a l'interior del *castrum*, amb tot l'entramat d'estances i carrers descoberts.

3. EL MATERIAL CERÀMIC

Pel que fa al material arqueològic recuperat a les campanyes d'excavació dels anys 1946 i 1947 el primer que crida l'atenció és que el material ceràmic és molt homogeni. A la majoria de les cambres i sitges varen sortir les mateixes tipologies ceràmiques i tan sols s'hi va recuperar algun fragment diferent merament testimonial, poc nombrós respecte el total, però molt útil per poder acotar millor la cronologia (tau. 1).

La ceràmica predominant és la grollera amb coccio reductora, amb 91 individus sobre un total de 166, essent la més abundant en la gran majoria de cambres i sitges excavades. El segon grup, molt menys nombrós, és el format per la ceràmica comuna oxidada, amb un mínim de 33 individus i també present en la majoria de les cambres i sitges. Finalment, la darrera tipologia ceràmica que destaca per sobre de la resta són les àmfores, sobretot les africanes que, tot i haver-se recuperat principalment fragments informes se n'han pogut diferenciar fins a 16 individus i són presents en la majoria de les cambres. Dels restants 7 individus amfòrics, no se'n va poder establir la tipologia. La resta de material ceràmic recuperat és molt menys nombrós, merament testimonial en molts dels casos, però no per això menys rellevant, amb la presència absolutament residual de dos fragments de comuna ebussitana o un sol fragment de Late Roman C, de llàntia nord-africana o d'àmfora oriental.

Si analitzem cada tipologia ceràmica per separat, el primer tipus és la ceràmica grollera reduïda. Els 91 individus identificats representen un 55% del total del conjunt ceràmic recuperat i la pasta és de color gris i negrós i amb un desengreixant gruixut,

Taula 1. Tipologies ceràmiques recuperades a les campanyes de 1946 i 1947.

visible a simple vista. Moltes de les peces presenten en alguna part un to ataronjat que delata una coccio en la qual hi ha entrat oxigen. Tot i tenir un aspecte general força groller, la part externa de la peça sol ser més fina i ben acabada i fins i tot en algun fragment s'hi sembla distingir una mena de brunyit molt subtil. Algunes peces també presenten alguna decoració, resumint-se en petits acanalats molt poc marcats o alguna incisió, però sempre molt puntualment.

Pel que fa al seu repertori formal el conjunt de grollera reduïda es pot reduir principalment en dos grans grups formals, les olles i gerres. Les olles (fig. 2) tenen totes unes característiques semblants, però presenten diferències en les vores, la qual cosa permet diferenciar-ne diverses tipologies. Els primers tipus, de l'I.1 al I.4, presenten el llavi de la vora sortit cap enfora i la part superior d'aquest torna a fer un encaix per col·locar-hi alguna mena de tapadora. Dos dels quatre tipus descrits presenten unes nanses petites, en forma d'orella i de secció més o menys circular, amb exemples on la vora arranca des de la mateixa vora i d'altres que arranca des d'una mica més avall. Finalment, hi ha un únic exemple, l'I.1, que presenta una decoració acanalada a la part més propera a la vora.

La resta d'olles (I.5 a I.11) no tenen aquesta mena d'encaix per a la tapadora i les vores són arrodonides i sortides cap enfora, algunes amb el cos més globular i d'altres més rectes. En aquest grup destaca la peça I.5 per les seves grans dimensions i el cos globular, la I.6 amb una petita motllura per la part externa de la peça que sembla més decorativa que funcional, la I.7 que té petits acanalats per la part externa del llavi, la I.8 presenta una forta curvatura entre la vora i la resta de la peça i les restants peces presenten un petit angle o trencant a la vora per la part externa (I.9 a I.11).

De l'anàlisi de les gerres se'n poden establir dos grups (fig. 3), un format per les gerretes amb la vora trilobulada i l'altre amb les que tenen les vores més senzilles. Les trilobulades (I.18) presenten una vora molt arrodonida, aixafada per un dels costats per a crear-hi el vessador i a l'altre extrem de la vora hi arranca la nansa, força gran, més alta que la vora i de secció aplanada. Totes les peces identificades solen ser petites, amb una boca que oscil·la entre els 12 i els 14 centímetres de diàmetre extern.

El grup de les gerres amb les vores menys elaborades és molt més heterogeni, ja que hi ha formes molt diverses. Algunes presenten un cos globular amb una vora molt arrodonida cap a fora (I.13), una altra presenta una vora molt estreta i prima acabada gairebé recta (I.14), una altra té la vora amb una forma molt ametllada i sortida cap enfora i on s'ha suposat que tindria un parell de nanses (I.15), i una darrera té un cos ample, amb un perfil força recte, amb la vora enfora i que lleugerament penja cap a l'exterior (I.16).

Les bases identificades són molt semblants les unes a les altres tot i que presenten lleugeres diferències. Unes són completament planes, més o menys amples, i d'altres tenen la base més arrodonida perquè siguin més estables en superfícies més irregulars com el foc o el mateix terra. Molt probablement

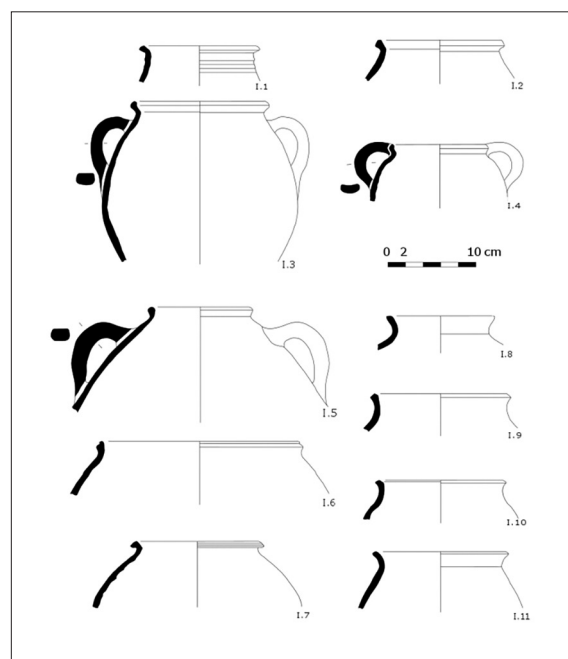
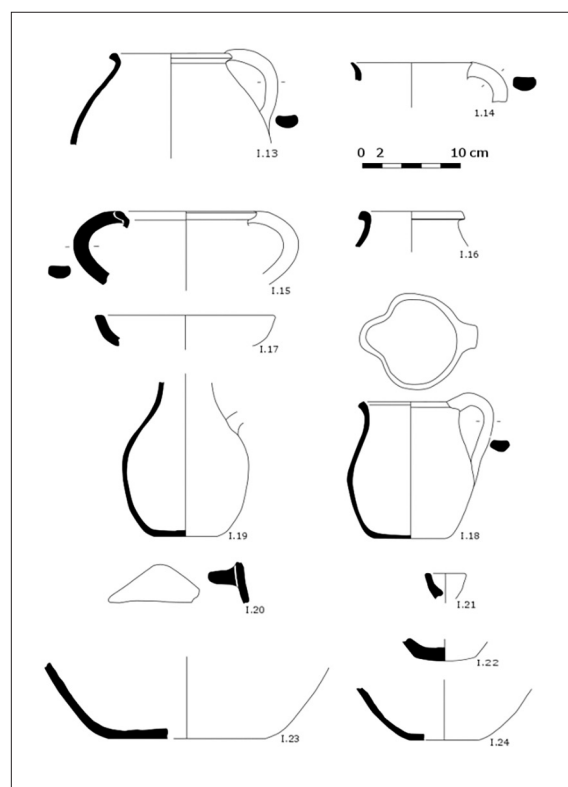

Fig. 2: Ceràmica grollera reduïda. Olles.

Fig. 3: Ceràmica grollera reduïda. Gerres, bases, plat, ampolla, broc i nansa

la majoria deuen pertànyer a olles tot i que n'hi ha una que és gairebé segur que pertany a una petita gerreta perquè té unes dimensions molt més petites (I.22).

La resta de peces de ceràmica grollera reduïda és gairebé testimonial. Hi ha un plat, d'uns 15 cm de diàmetre i amb una vora molt senzilla, amb la mateixa amplada que la peça i tan sols acabat planer per la part superior (I.17) i que també es podria haver fet servir com a tapadora perquè trobem que s'han recuperat diversos exemples de peces amb vores amb un clar encaix per a tapadora, però no se n'ha recuperat cap exemple ceràmic. Finalment, hi ha tres altres individus sense cap altre paral·lel en tot el jaciment on destaca una base d'ampolla (I.19). Tot i no conservar-ne la vora, conserva la major part del perfil i l'arrencament de la nansa. És una peça força alta i estilitzada, amb la base plana, amb un cos ample que s'estreny notablement cap a la zona de la vora. Les altres dues peces són un petit broc circular de forma troncocònica i més estret en la part d'unió amb la peça (I.21) i una nansa de secció plana amb forma triangular, d'orella, que recorda més a les nanses medievals un mica posteriors (I.20) com les que s'han trobat en el jaciment de Ruscino (Alessandri 1995, 9-48).

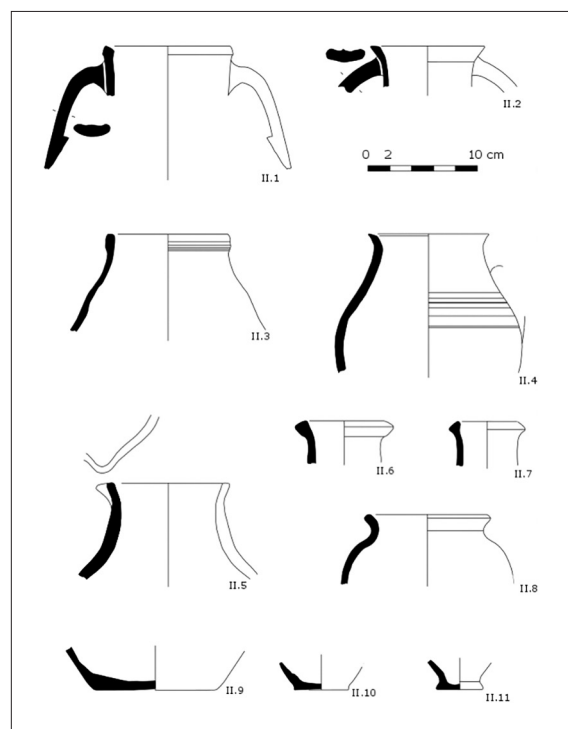
Analitzant la ceràmica grollera reduïda en conjunt, trobem que de totes les formes identificables un 79% són olles, un 19% són gerres de les quals un 13% són gerres trilobulades i el 6% restant són gerres amb la vora senzilla, i el 2% restant pertany a un plat i una ampolla.

El següent grup ceràmic més nombrós està format per la ceràmica comuna oxidada (Fig. 4). Analitzant-la es pot veure que la ceràmica és de força qualitat, de color marró clar i amb un desengreixant molt fi, que fa que els talls dels fragments siguin força rectes i nets i les peces tenen la superfície força fina i ben acabada, tant interiorment com exteriorment. La majoria de les peces no presenten cap mena de decoració excepte algun fragment que està decorat amb petites incisions. D'aquest grup, se'n poden classificar tres tipus: gerretes amb grans nanses, les gerres i de manera merament testimonial, les olles.

De gerretes amb grans nanses n'hi ha dos exemples. El primer conserva unes nanses molt llargues de secció plana i una vora força arrodonida amb un petit reentrant cap a l'interior de la peça (II.1) i l'altre també sembla que tindria unes nanses força llargues i planes, però no s'han conservat senceres, i té la vora força angular, exvasada cap enfora i amb la part superior plana (II.2).

Pel que fa a les gerres tampoc podem establir-ne una classificació formal clara. Una té un vessador, semblant al de les gerretes trilobulades de ceràmica grollera reduïda, però no tan marcat i amb un coll alt i un cos amb forma de panxa globular (II.5). Una altra també té un cos globular, però amb la vora acabada gairebé plana i presenta un arrencament de nansa i un seguit d'incisions a la part superior externa del cos de la peça (II.4), un altre exemple presenta un cos força més vertical i recte que les dues anteriors descrites, amb una vora un xic més ampla que el cos, acabada recta i amb unes petites incisions com a tota decoració a la part inferior externa de la vora (II.3). Finalment, hi ha dues altres peces que, com que no s'ha conservat la forma del cos s'han classificat com a gerres, però presenten unes característiques molt diferents de la resta. Tenen una boca molt més estreta i un coll molt alt, més semblant a la forma de les ampolles però sense poder confirmar-ho. Una de les peces té una vora força arrodonida, exvasada cap enfora i força més ampla que la paret del cos de la peça (II.6). L'altra vora és més petita, amb l'angle superior de la peça més marcat i la part superior interna de la vora es torna a estrenyer lleugerament (II.7).

Fig. 4. Ceràmica comuna oxidada.

Pel que fa a les bases en podem determinar tres tipus diferents. El primer presenta una base plana i un cos ample i sense cap decoració visible (II.9) i es podria associar a la base d'una gerra força gran. Els altres dos tipus estan formats per un sol exemple cadascun, també amb les bases planes però molt més petites i amb una tècnica més treballada, segurament pertanyent a petites gerres o vasos. Una base arrenca amb angle recte amb la vertical de la peça i tot seguit presenta un cos globular (II.10) i l'altre s'estreny just després de l'arrencament de la base i es torna a eixamplar però amb una curvatura molt més recta.

De vores d'olla tan sols se n'ha conservat un exemple, amb el llavi molt arrodonit i amb la mateixa amplada que la resta del cos de la peça i amb una panxa molt globular (II.8) i que molt probablement seria una peça d'emmagatzematge.

Analitzant el percentatge del repertori formal de ceràmica comuna oxidada, se'n destaca que, a diferència de la ceràmica grollera reduïda, aquí hi destaquen les gerres. De les 12 peces identificades n'hi ha 11 que són gerres i tan sols hi ha un exemple d'olla. De les gerres, dues són amforiformes, vuit són gerres amb la vora senzilla i una presenta un petit vessador. Analitzant aquest tipus ceràmic conjuntament amb la grollera reduïda es pot determinar que la grollera reduïda es feia servir principalment per anar al foc i cuinar, on destaquen les olles, i presenten una qualitat en els acabats de les peces poc acurat. En canvi, i la comuna oxidada seria emprada principalment en peces per anar a taula, per servir o com a recipients d'emmagatzematge, on hi ha un clar predomini de les gerres. La resta de material ceràmic de producció local es redueix a un sol exemple de ceràmica comuna reduïda, representat per diversos fragments molt desgastats d'una gerra per servir a taula.

Pel que fa a la ceràmica d'importació, és molt menys nombrosa que la de producció local però molt més útil per a poder precisar millor la cronologia del jaciment. En destaquen les àmfores, principalment de procedència africana i dels fragments identificables, el grup més nombrós és el format per les àmfores Keay LXII (Keay 1984, 309-348). També s'hi ha identificat algun fragment de Keay LXI o LXIII (Keay 1984, 396), una vora de la forma Keay XXXVI (Keay 1984, 245) i dos petits fragments decorats amb una mena d'incisió gruixuda que s'han identificat amb la forma Keay LXXIX (Keay 1984, 375). El darrer fragment amfòric determinable és una gran peça que té conservada la part superior del cos i les dues nanses, però que li falta tant la vora com la base. Els Drs. Nolla i Casas van identificar-la com de procedència oriental i per la forma, la pasta i la decoració van assimilar-la amb la tipologia identificada al derelicta a l'illa Yassi Ada, al segle VII (Casas i Nolla 1997, 11), identificada amb certs dubtes com a LRA 1, ja que li falta tant la base com la vora.

La resta de material d'importació és merament testimonial, amb un sol exemple de cada tipus identificat. El més antic és una vora de late roman C de la forma Hayes 3 C o E, datable entre el 475 i el 550 dC (Hayes 1972, 333-334). També hi ha un fragment de comuna africana, un de comuna itàlica i una africana de pasta cartaginesa. També destaca un fragment de llàntia nord-africana de pasta vermella i decorada amb roses de quatre pètals, classificada com a Bonifay 67 amb una datació entorn de finals del segle VI o principis del segle VII (Bonifay 2004, 408). Finalment, s'hi ha identificat dos fragments de comuna ebussitana, amb una pasta ataronjada amb engalba de color cremós i una decoració pentinada, datable entre mitjans segle VI i segle VII (Torres 2008, 426).

Per acabar, cal esmentar tot un seguit d'altres peces que tot i no ser representatives sí que són destacables. S'hi va recuperar un fragment de dolia amb la pasta molt vermella i amb un desgareixant molt gros i de mala qualitat. Té una boca petita, amb un llavi molt arrodonit i baix. També s'hi varen recuperar diversos fragments de tègula romana, tres petits pondus, un de ceràmica reduïda i els altres dos de ceràmica comuna oxidada, i un conjunt de tres fusaioles de comuna oxidada.

4. CRONOLOGIA DELS MATERIALS ANALITZATS

Mirant els percentatges globals de ceràmica recuperada en les excavacions de 1946 i 1947 per a poder establir la cronologia, veiem que el 81% correspon a ceràmica de producció local. Aquest percentatge és inusual en jaciments d'època antiga, però esdevé un fenomen força més habitual en jaciments que s'acosten a cronologies tardoantigues avançades i sobretot en èpoques alt-medievals. A mesura que passa el temps els jaciments de la zona proporcionen cada cop menys ceràmica d'importació i tenen més produccions locals, fins a arribar a cronologies al voltant de la invasió musulmana i de la conquesta per part de Carlemany en què pràcticament les importacions han desaparegut, com passa en altres jaciments de la zona de l'Empordà, de Catalunya (Roig, 2011, 121-144) o fins i tot al Rosselló, com en el cas de Ruscino.

Per tant, per establir una cronologia més concreta ens trobem que la major part de ceràmica és de producció local, que per si sola pot ajudar-nos a establir una cronologia, però que per precisar-la més cal complementar-la amb la ceràmica d'importació. D'àmfora africana el conjunt més nombrós correspon a la forma Keay LXII, datat entre mitjan segle v i finals del segle vi. De les altres formes identificades, hi ha un fragment de Keay LXI o LXIII, també datable entre el segle v i finals de segle vi, un altre fragment de Keay LXXIX de finals del segle vi i un darrer fragment que s'ha assimilat a la forma Keay XXXVIB, datable al segle v i que perdura fins a inicis de segle vi. El darrer fragment amfòric és el cos d'una àmfora assimilada al tipus LRA 1, datat al segle vii.

La resta de material d'importació identificable es redueixen a quatre fragments. El més antic és una vora assimilada al tipus Hayes 3C o E de Late Roman C, de finals de segle v o principis del vi. Hi ha dos altres exemples de fragments informes amb decoració pentinada pertanyents a produccions ebussitanes de mitjan segle vi o inicis del vii. El darrer fragment pertany a una llàntia nord-africana associada a la forma Bonifay 67 i que, per la seva decoració, se situa entorn de finals de segle vi i inicis del vii.

La ceràmica de producció comuna i grollera d'aquests contextos és difícil de datar tot i ser la més abundant a conseqüència de la disminució de les importacions, sobretot, a partir de la segona meitat de segle vi (fet que coincideix amb el gruix de les importacions localitzades a Puig Rom). En altres jaciments, en canvi, sí que es disposa d'estudis de ceràmiques comunes i grolleres, possiblement de producció local, datades de finals del vi i vii, o, fins i tot, de principis del viii, amb un repertori formal semblant. Trobem paral·lels al castellum de Sant Julià de Ramis, amb unes olles de forma i mida molt semblants i, fins i tot, amb brocs gairebé idèntics al de Puig Rom (Burch et al. 2006, 81-86). També n'hi ha a l'actual província de Barcelona, al jaciment de Ca l'Estrada i al del Pla del Serrador, tots dos al Vallès Oriental (Fortó i Martínez 2009, 272-273), per citar algun exemple. Fins i tot trobem formes semblants a Tarragona (Rodríguez et al. 2020, 70-73) i al jaciment del Camp Vermell (Sant Julià de Lòria, Andorra), on hi ha formes d'olles gairebé idèntiques, tant de vora senzilla com de vora reentrant per a una possible tapadora (Fortó i Vidal 2009, 259).

Si mirem els jaciments amb unes característiques d'emplaçament estratègic similars, tal és el cas de Bovalar (Seròs, Segrià) i Vilaclara de Castellfollit del Boix (Castellfollit del Boix, Bages), també hi trobem un repertori formal semblant, datat entorn del segle vii. Pel que fa al de Vilaclara, Joan i Jordi Enrich descriuen que «els acabats presenten un aspecte descurat a base d'un allisat a mà, amb una decoració senzilla i poc freqüent, que es redueix a línies rectes horitzontals, incises i paral·leles o solcs amples i acanalats» (Enrich i Enrich 1999, 363). Al Bovalar, M. A. Cau diu que «predominen les formes tancades, com olles o tupins, amb les bases convexes o planes, amb una nansa o sense i no són rares les boques trilobulades» (Cau 1999, 363).

Si mirem a l'altra banda dels Pirineus, a França, les formes de ceràmica grollera reduïda o de comuna oxidada tampoc varien gaire. Tant al castrum Vulturaria (Argelès-sur-Mer, Pyrénées-Orientales) (Constant 2008) com a Ruscino (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales) (Rébé et al. 2014), hi ha olles i gerres en contextos del segle VII i fins a principis de segle VIII molt semblants als materials de Puig Rom.

Per tant, la ceràmica d'importació a Puig Rom abasta, de manera global, des de finals de segle V o principis del VI fins al segle VII, mentre que les ceràmiques del tipus comuna i grollera, per comparació amb jaciments d'una cronologia semblant, se situen entorn del segle VII dC. Tot i considerar que el fragment de vora de Late Roman C i el de possible àmfora Keay XXXVI podrien ser peces residuals que haguessin perdurat en el temps, hi ha un nombre força considerable de fragments d'àmfora africana. Per tant, sembla que, com a mínim, des de mitjan o final segle VI hi ha algun tipus d'ocupació del lloc.

5. SOBRE LA CRONOLOGIA

El jaciment de Puig Rom presenta dues problemàtiques que han estat objecte de debat entre els arqueòlegs. Per una banda, la seva funcionalitat, i, per l'altra, la cronologia de l'assentament.

Ja el 1953 Pere de Palol escrivia que s'havia de situar l'època del *castrum* entre la segona meitat del segle VII i la invasió musulmana (Palol 1952, 181). L'any 1965, en un article sobre Roses a l'antiguitat tardana, tornava a situar el puig en ple segle VII, dient que «Puig Rom responde a un momento único y corto, de manera que el interés de sus hallazgos lo convierten casi en lo que los arqueólogos llamamos un «depósito cerrado». [...] Podemos asegurar que no se trata de una Ciudad a la manera de un Recópolis, por ejemplo, sino de un establecimiento militar que debió fundarse en circunstancias concretas respondiendo a una necesidad y que —por los hallagos que tenemos— hay que col·locar en la segunda mitad del siglo VII, sin que podamos decir que se utilizara en época árabe» (Palol 1965, 30-31), defensant que hauria sorgit per controlar el territori a partir de la revolta del duc Paulus contra el rei Vamba.

Molts autors han continuat defensant aquesta mateixa cronologia (Folch 2012, 26; Jàrraga 2013, 161; Wickham 2008, 1063). Els arqueòlegs J. M. Nolla i J. Casas matisaven que l'estudi que ells van realitzar dels materials «confirma la datació que Pere de Palol proposava, en aquell llunyà 1952 i que ha continuat defensant globalment. Tanmateix, pensem que cal baixar la cronologia, a partir del material amfòric, del fragment de Lucerna, dels vidres i, fins i tot, dels objectes de bronze fins a la darrerria del segle sisè o inicis del setè» (Casas i Nolla 1997, 11), desbancant la idea que el Puig hauria sorgit ran de la revolta de Pau del 673.

Cal tenir present que tots aquests autors treballaven sempre amb els materials de les excavacions antigues. Des del 2014 fins a l'actualitat s'està desenvolupant un projecte de recerca que contempla l'excavació i recuperació del jaciment de Puig Rom i, tot i que els darrers anys el gruix dels treballs s'han centrat en la recuperació del circuit emmurallat (Subias i Codina, 2024) als primers anys del projecte es varen fer diversos sondejors a l'interior, acompanyats de diferents anàlisis de C14 d'elements de fauna (Subias et al. 2020). Tot i que els materials són poc abundants i molt similars als ja recuperats per Palol, els investigadors situen el moment d'abandonament del poblat al final del segle VIII, en un moment, per tant, molt allunyat de la invasió àrab. També situen dins el segle VIII el moment de reblliment de les sitges, moltes de les quals formarien part d'una primera fase

d'ocupació. La fase d'ús de l'espai es va datar essencialment a partir de les anàlisis de C14 que se situaven en una forquilla força laxa d'entre mitjans del segle VII i mitjans del VIII. Per fixar el moment fundacional, un cop més, es varen emprar les anàlisis de C-14 davant la manca de materials. En aquest cas les dues analítiques donaven cronologies molt dispars (74,5% entre 762 i 885 i un 20,9% entre 692-748. Amb aquestes dades l'equip de recerca situa a finals del s. VII —potser ja iniciat el VIII— el moment de creació i finals del s. VIII com el moment final (Subias et al. 2020a, 20-27).

Pel que fa a la funcionalitat del jaciment estableixen una primera fase destinada a l'emmagatzematge en sitges i una posterior addició de les estructures d'hàbitat (Subias et al. 2020a, 27). En estudis posteriors aquestes dades són matisades, considerant que l'origen de les muralles podria anar lligada a la segona fase i que les sitges contenen materials tardovisigots, acceptant la data tradicional de fundació del jaciment. Per contra, les dades de les analítiques de C14 més avançades «son indicativas de una perduración del *castrum* como asentamiento de prestigio y centro de control territorial o como núcleo agropastoral. Ante la amplitud de las dos horquillas obtenidas hemos optado por la datación baja de cada una de ellas ya que no es posible armonizar las dataciones arqueométricas y las ceramológicas», acceptant, això sí, que hi ha tot un seguit de reformes de segona meitat del segle VIII que demostren que el jaciment no es va abandonar amb la invasió àrab, sinó que va ser objecte d'un procés de remodelació (Subias et al. 2020b, 44)².

6. CONCLUSIONS

Havent exposat i estudiat tots els materials ceràmics recuperats al jaciment de Puig Rom als anys 1946 i 1947, es pot concloure que es tracta d'un jaciment visigot de dimensions notables, situat en un emplaçament clau per al control del territori i amb unes fortes muralles que el defensaven. Però tot i la potència de les muralles i recuperar-hi diversos objectes d'armament, la majoria d'objectes metàl·lics i lítics recuperats indiquen una activitat agrícola i ramadera important. Això fa pensar que Puig Rom no seria un enclavament exclusivament amb funcions militars, sinó que es tractaria d'un poblat amb una població ben establerta al lloc, com indiquen el gran nombre de sitges descobertes i amb un entramat urbà més o menys ordenat, formant fileres de cases a carrers paral·lels al traçat de la muralla.

Tot i la manca d'estratigrafies clares, a partir de la disposició de les estructures descobertes als anys 1946 i 1947, podem arribar a diferenciar dues fases del poblat. Una primera estaria formada per un conjunt de sitges, tot i que amb la informació que ens ha arribat desconecem si anaven associades a algun hàbitat o no, i hi hauria una segona fase on es correspondrien la majoria d'estructures recuperades durant aquelles campanyes.

Per tant, considerem que Puig Rom era pròpiament un poblat. Les estructures descobertes a l'interior del mateix corresponen a llocs d'hàbitat força ben organitzats, amb una primera filada de cases adossades a la muralla, un suposat carrer a l'altra banda, representat per l'espai 5, i com a mínim una segona filada de cases formades pels espais 6 i 8. Finalment, sembla que al límit de l'excavació del 1946 va sortir la cantonada del que seria una tercera filada de cases. Per tant, el poblat tenia una bona planificació urbanística, distribuït en filades de cases i carrers que sembla que anirien circumdant el turó. A més, també hi ha unitats d'hàbitat ben definides, com les cambres III i IV, el conjunt format per les cambres VI, VII i VIII o el format per les cambres 4, 7, 9 i 10.

² Encara que els dos estudis es varen publicar el 2020, cal assenyalar que el primer va ser redactat uns anys abans i feia referència a les primeres campanyes d'excavació.

Observant el material, fins i tot es pot arribar a intuir algunes de les activitats que es duïen a terme en algun d'aquests espais. Per exemple, al conjunt format per les cambres III i IV si varen recuperar els dos únics exemples de carda de llana i un bon conjunt de petites barres de ferro que segurament farien funcions d'agulla. Per tant, en aquesta unitat d'hàbitat s'hi podrien dur a terme treballs de carda i processament de la llana, entre d'altres.

Hi ha autors que defensen que molts dels objectes de ferro recuperats a l'interior de les cambres i les sitges eren parts d'armament i equipament militar, remarcant la importància de Puig Rom com a enclavament militar. Al respecte, hi ha un article on es fa una comparació entre l'armament de Sant Julià de Ramis i el Puig Rom. En aquest es comparen els materials de ferro d'un jaciment i l'altre, defensant que eren objectes d'armament (Garcia i Vivo 2013, 161-190), però així com Sant Julià no hi ha dubte que és un enclavament militar, Puig Rom no és tan clar.

Si mirem els objectes de ferro del jaciment de Ruscino, es pot veure com hi ha molts paral·lels entre aquest i Puig Rom, fins i tot n'hi ha d'idèntics, i ells consideren que majoritàriament són útils per a l'artesanat (Rébé et al. 2014, 201-214; 271-276). En ambdós llocs hi ha ganivets, cullerots, sivelles, fals amb destrat, pics, cardes de llana o plaques dentades. Bé és cert que en algun moment concret podrien haver servit com a objectes d'armament, creiem que en un principi no estarien pensats per aquesta funció.

S'ha de tenir en compte que al Puig de les Muralles sí que s'han trobat diversos objectes d'armament que no presenten dubtes en la seva interpretació, com les puntes de llança o sageta, però en un nombre força menor que els útils de treball. Per tant, Puig Rom seria un poblat fortificat per la inestabilitat del moment amb algun objecte d'armament per defensar-se, però la major part dels seus habitants es dedicarien a feines del camp i de pesca, tal com constaten la gran majoria de materials fèrrics conservats.

Finalment, per acotar amb més precisió la vida de Puig Rom, als inicis de les excavacions hi havia diversos autors i entre ells el mateix Pere de Palol que varen defensar que el jaciment de Puig Rom tindria una cronologia molt curta, situant-lo cap a la segona meitat del segle VII i amb un abandonament que no aniria més enllà de principis de segle VIII, relacionant la seva creació amb la revolta del Duc *Paulus* contra el rei Vamba l'any 673 dC. L'any 1997, quan els doctors Josep Maria Nolla i Josep Casas varen publicar un article sobre els materials recuperats a Puig Rom (Casas i Nolla, 1997), ja van acabar conclouent que calia baixar la cronologia de fundacions del jaciment com a mínim, fins a la darrereria del segle VI o inicis del VII. Amb l'estudi aprofundit de tots els materials arqueològics recuperats en les excavacions de Pere de Palol, es pot arribar a afinar més la cronologia.

Els materials recuperats a les excavacions antigues indiquen que a partir de finals del segle V o inicis del segle VI hi hagué una certa freqüentació del lloc, representada pels materials ceràmics d'importació, seguidament sembla que el jaciment tingué una expansió i un fort creixement al llarg dels segles VI i VII, i la seva fi esdevingué a inicis de segle VIII, tal com indiquen les troballes dels materials més moderns representats per la gran quantitat de ceràmica de producció local, l'àmfora associada al tipus LRA 1 o la troballa del Tremis d'Àkila.

Caldrà plantejar-se per què les dades aportades per l'arqueologia tradicional basada en l'estudi dels materials recuperats durant l'excavació plantegen uns resultats tan diferents respecte a les datacions aportades per l'anàlisi de C14, que reescriuen completament la història del lloc. També caldrà preguntar-se si aquest és un problema solament de Puig Rom o també d'altres jaciments i haurem d'anar veient i analitzant com la introducció de les noves tècniques en arqueologia obligarà els investigadors a replantejar-se moltes de les cronologies establertes per mètodes més «tradicionals», però aquest debat és molt complex que dista de l'objectiu final del present estudi.

BIBLIOGRAFIA

- Alessandre, P. (1995). Ruscino, des Wisigoths aux Francs. *Historie et archéologie des terres catalanes au Moyen Âge*. (pp. 9-48), Presses universitaires de Perpignan.
- Burch, J. et al, (2006). *Excavacions Arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. Vol 2: El Castellum*, Sant Julià de Ramis.
- Bonifay, M. (2004). Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique, *BAR International Series*, 1301, Oxford.
- Bonifay, M. (2016). Amfores de l'Afrique romaine: nouvelles avancées sur la production, la typo-chronologie et le contenu. *Amphore ex Hispania. Paisajes de producción y consumo* (pp. 595-611), Institut Català d'Arqueologia Clàssica.
- Casas, J; Nolla, J. M. (1997). Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses). *Arqueomediterrània 2/1997. Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV -X)*, Barcelona, pp. 7-19.
- Cau, M. A. (1999). Ceràmica de cuina: El Bovalar. *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Catalunya Romànica, Enciclopèdia Catalana, pp. 363, Barcelona.
- Constant, A. (2008). Fouilles récentes au *castrum Vulturaria*/ Ultréra (Argelès-sur-Mer, Pyrénées-Orientales). *Fars de l'islam. Antiques alimares d'al-Andalus*, a càrrec de Ramón Martí, pp. 39-45, Barcelona.
- Enrich, J, Enrich, J. (1999). Ceràmica de cuina: Vilaclara. *Del romà al romànic. Història, Art i Cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, Catalunya Romànica, Enciclopèdia Catalana, pp. 362-363, Barcelona.
- Folch, C. (2012). *Els territoris del nord-est de Catalunya durant l'alta edat mitjana (segles IV-XI d.C.): organització territorial i arqueologia del poblament*, Tesi doctoral UB, dirigida per R. Martí, Barcelona.
- Fortó, A., Martínez, P. (2009). Los yacimientos del Pla del Serrador (Les Franqueses del Vallès) y de Ca l'Estrada (Canovelles), dos ejemplos de asentamiento agrícola entre los siglos V y XIII en el entorno de Granollers (Vallès Oriental, Barcelona). *The Archaeology of early medieval villages in Europe*, a càrrec de J. A. Quirós, pp. 263-274, Bilbao.
- Fortó, A., Vidal, A. (2009). En los orígenes de Sant Julià de Lòria (Andorra). Las evidencias de ocupación durante la antigüedad tardía y la alta edad media (siglos V-XII d.C.). *The Archaeology of early medieval villages in Europe*, pp. 253-262.
- Garcia, G. i Vivó, D. (2003). Sant Julià de Ramis y Puig Rom: Dos ejemplos de yacimientos con armamento y equipamiento militar visigodo en el noreste peninsular. *Gladius*, núm. XXIII, pp. 161-190.
- Hayes, J. W. (1972). *Late Roman Pottery*, Londres.
- Jàrrega, R. (2013). Las últimas importaciones romanas de cerámica en el este de Hispania Tarraconensis: una aproximación, *SPAL* 22, pp. 143-172, Sevilla.
- Keay, S. J. (1984). Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: The Catalan Evidence, *BAR International Series* 196, Oxford.
- Nolla, J. M. (1998). Els objectes de vidre del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Empúries*, 51, pp. 237-249, Barcelona.
- Palol, P. (1952). El castro hispanovisigodo de Puig Rom (Rosas). *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942 a 1948. Informes y Memorias de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas* 27, a càrrec de Lluís Pericot, pp. 163-182, Madrid.
- Palol, P. (1965). Rosas. De la Antigüedad a la Edad Media. *Revista de Girona*, 31, Girona, pp. 23-33.
- Palol, P. (2004). *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom*, Sèrie Monogràfica 22. Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.

- Ramon, J. (1986). *El Baix Imperi i l'època bizantina a les illes Pitiüses*. Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Conselleria de Cultura, Servei tècnic d'Arqueologia.
- Rébé, I.; Raynaud, C.; Sénac, Ph. (2014). *Le premier Moyen Âge à Ruscino. (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales). Entre Septimanie et al-Andalus (VIIe-IXe s.)*, Lattes.
- Rodríguez, F., Díaz, M., Macias, J. M., Roig, J. F., Teixell, I. (2020) Los últimos edificios domésticos, de servicio portuario y productivos del suburbio de Tarragona (s. VII-VIII) : Un ensayo holístico, *El sitio de las cosas. La Alta Edad Media en contexto*, Universitat d'Alacant, pp. 69-82, Alacant.
- Roig, J. (2011). Formas de poblamiento rural y producciones cerámicas en torno al 711 : documentación arqueológica del área catalana, *711 Arqueología e historia entre dos mundos*, (pp. 121-146), Alcalá de Henares
- Soler, M. (2015). *Les excavacions arqueològiques a Puig Rom: estudi dels materials dels anys 1946 i 1947*. Final treball de Grau. Universitat de Girona
- Subias, E., Codina, D. (2022). Les campanyes del bienni 2020-2022 al barri hel·lenístic de Roses (Roses, Alt Empordà), *XVI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, (pp. 135-138), Castelló d'Empúries.
- Subias, E.; Codina, D. (2024). Intervencions al Puig Rom (Roses, Alt Empordà), les campanyes 2022-2023, *XVII Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, (pp. 237-240), Blanes.
- Subias, E., Puig, A. M., Codina, D., Fiz, I. (2020a). El nucli fortificat de Puig Rom i el seu entorn immediat (2014-2017), *Tribuna d'Arqueologia 2017-2018*, 12-34.
- Subias, E., Puig, A. M., Codina, D., Fiz, I. (2020b). Nuevos datos sobre la muralla de Puig Rom (Roses, Alt Empordà, Girona), Dins J. M. Macias, A. Ribera i M. Rosselló *Recintos fortificados en época visigoda: historia, arquitectura y técnica constructiva*, (pp. 35-44) Institut Català d'Arqueologia Clàssica (Treballs d'Arqueologia de la Mediterrània Antiga, 8).
- Torres, J. R. (2008). La ceràmica ebussitana en la antigüedad tardia, Dins D. Bernal i A. Ribera *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*, (pp. 413-433), Universidad de Cádiz.
- Wickham, C. (2008). *Una història nova de la Alta Edad Media. Europa y el mundo mediterráneo, 400-800*, Barcelona.

FONTS DE FINANÇAMENT

Aquesta recerca no ha rebut fonts de finançament extern.

CONFLICTE D'INTERESSOS

Els autors declaren que no hi ha cap conflicte d'interessos.